

Český státoprávní program a české dělnické hnutí v období vzniku první dělnické strany v Čechách

Valentin Urfus

Šedesátá léta minulého století přinesla obrovský rozvoj českého národního hnutí. V úsilí o vydobytí českého „samosprávného státu“¹ v rámci Rakouska sjednotil se tehdy celý národ. A naopak růst intensity tohoto boje přiváděl k politické aktivitě jeho nejširší vrstvy. Deklarantské hnutí, pro něž byly v průběhu jeho trvání stále příznačnější jeho lidové projevy, vzalo na sebe posléze podobu mohutného celonárodního demokratického hnutí.² Lidové deklarantství, jež mělo tak výrazně nacionální a zvláště demokratický ráz, bylo zároveň i výbornou školou politické aktivity plebejských vrstev a rodícího se dělnického hnutí.

Český proletariát se právě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let konstituoval definitivně v dělnickou třídu. Šedesátá léta uzavřela tak dokončení sociální diferenciacce novodobého českého národa na podkladě kapitalisticky organizované společnosti a její třídní struktury. V téže době dovršují se předpoklady, aby dělnická třída přešla i k organizovaným formám svého politického boje na nové základně.³

Je známou skutečností, že česká státoprávní ideologie, o niž se opíral boj českého národa v šedesátých letech, byla útvarem ideově nejednotným,

¹ Z d. Nejedlý, T. G. Masaryk, I., Praha 1949, *Spisy* sv. 30, str. 34, V. Vaněček, *Velká doba české právní historie*, sborník „Z d. Nejedlému Československá akademie věd, Praha 1953, str. 575 a n.

² Podrobně o celé věci J. Purš, *Tábory v českých zemích v letech 1868—1871. Příspěvek k problematice národního hnutí*, ČsČH, VI. (1958); dále i J. Kořálka, *Die deutsch-österreichische nationale Frage in den Anfängen der sozial-demokratischen Partei*, *Historica* III., Praha 1961, str. 130 a n.

³ Z nejnovější literatury k tomu: Z d. Šolte, *Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi*, Praha 1953, P. Vrbová, *Ke vzniku a charakteru tak zvaných dělnických besed v šedesátých letech 19. století v Praze*, ČsČH V. (1957), Z d. Šolte, *K počátkům dělnického hnutí v Praze*, tamtéž, V. (1957) a VI. (1958), M. Reiman, *Z prvních dob českého dělnického hnutí*, Praha 1958, J. Purš, *Dělnické hnutí v českých zemích 1849—1867*, Praha 1961, *Rozpravy ČSAV*, řada spol. věd., seš. 6, roč. 71. a konečně i redakční úvod

který rozličně chápaly a prožívaly jednotlivé třídy a sociální skupiny uvnitř české společnosti té doby. Mezi takovýmto chápáním, jak se projevilo u představitelů české liberální buržoasie a jak se na druhé straně vyhraňovalo tam, kde ke slovu přicházely široké vrstvy lidu, byl ovšem zásadní rozdíl. Deklarantské tábory vyznačily tak lidově plebejské pojetí českého státoprávního programu, pro něž realizace myšlenky státního práva byla spojena i se změnou politických institucí směrem k demokratisaci. Jinými slovy šlo především o odbourání platného schmerlingovského volebního systému, který vylučoval široké vrstvy lidu, včetně maloburžoasie a drobnějších rolníků, zcela z účasti na politickém životě. Na konci šedesátých let minulého století jsou tu zřejmé souvislosti se současným hnutím za všeobecné volební právo, jak se mu v čelo postavil zejména vídeňský proletariát. Státoprávní ideje byly tak širokými vrstvami českého lidu prožívány jako heslo politického boje za národnostní spravedlnost, za politické zrovnoprávnění a v deklarantských projevech nechyběly ještě ani další požadavky v jádře rovněž sociálního rázu.⁴

Proto také přes značné a zásadní rozpory mezi idejemi státoprávního programu a jejich chápáním u lidových vrstev, šel za ním v šedesátých letech celý národ, a program českého státního práva je možno v tomto smyslu považovat vskutku v té době za celonárodní.

Jakmile však došlo ke zmaru snah o tzv. české vyrovnání, počala se i tato situace obracet. Neúspěch vyrovnávacího pokusu byl ovšem jen vnějším popudem. Jinak šlo o proces hlouběji podmíněný a vnitřně také daleko složitější. V první řadě se v nové pozici, a to pro ni nikterak výhodné, počala ocítat sama česká buržoasie, především ty její složky, jež se přímo účastnily vyrovnávacích jednání. Ty ztrácely a počaly ztrácet stále zřejměji politický kredit, kterým mohly ještě donedávna v širokých vrstvách českého národa celkem volně nakládat. K prvním otřesům tu počalo docházet ostatně již během průběhu vlastního deklarantského hnutí ve shodě s tím, jak zejména představitelé liberálně konservativního křídla české buržoasie navázaly znovu plné spojenectví s velkostatkářskou šlechtou a jak svoji politickou linii orientovali bezvýhradně na tuto koalici. To bylo doprovázeno, jak známo, ústupem od státoprávního programu v jeho deklarantské podobě a oportunistickým lavírováním, jež vyústilo pak v daleko méně radikální podobě státoprávního programu, jak ji ztělesnily fundamentálky.⁵

v chrestomatii „*Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864—1874*“, Praha 1961, jakož i L. Kárníková, *K vývoji naší dělnické třídy v období kapitalismu a nástupu imperialismu*, ČsČH, X. (1962), č. 4.

⁴ Purš, *Tábory a zejména pak maketu Přehledu čsl. dějin II. (1848—1918) 1.*, Praha 1960, str. 413 a n., kde jsou deklarantské požadavky přehledně shrnuty.

⁵ Z. V. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, II.*, Praha 1933, str. 250 a n.

Dalším stupněm v tomto sestupu české buržoasie z místa politického vůdce celého národa bylo pak přiloštění rozporů uvnitř ní samé, zvláště pak mezi skupinou liberálně konservativní a formujícím se křídlem mladočeským, do něhož definitivně vplynuly zbytky bývalých revolučních demokratů, které zaujaly konformní postoj k celkové linii českého měšťanstva.⁶ Rozpory, jež v táboře českého měšťanstva existovaly již během deklarantského hnutí a v některých rysech i dávno před ním, dostaly se do nového pohybu porážkou, kterou pro českou politiku znamenalo odmítnutí fundamentálek. Spory o politickou taktiku do budoucna účtující kriticky i s postupem z minula, rozvířily mezi českými měšťanskými politiky v průběhu sedmdesátých let prudkou diskusi a nevybíravé žurnalistické polemiky. Vzájemné denunce stavěly jednotlivé předáky často do ostře satirického světla a diskreditovaly je individuálně i buržoasní politiku jako celek v očích širokých vrstev národa z politického života vlastně vyloučených. Pokud pak šlo o státoprávní program jako hlavní ideovou platformu české politiky, je příznačné, že právě v této době vzájemné „roztržky v národě“,⁷ jak s oblibou bylo označováno období, kdy se formovalo mladočeské křídlo v samostatnou politickou stranu, neměl vlastně jednotnou podobu; jeho výsledná formulace se totiž opírala, jak o deklaraci z roku 1868, tak i o fundamentálky z r. 1871 přes zásadní rozdíly a možno říci i rozpory mezi oběma dokumenty. Tomu nepomohla ani zatím se rozvinuvší literatura o českém státním právu, jež místo politické publicistiky měla naopak spíše ráz odborné historiografie (Toman, Kalousek).

Tím, že politický život v Čechách byl zcela poznamenán bojem o taktickou linii buržoasní politiky, byl dán ovšem i celkový ústup státoprávní ideologie do pozadí. Bylo to patrné již z toho, že během sedmdesátých let se nikdo z řad českých politiků nepokusil nově shrnout formulace státoprávních idejí. Vyplývalo to však dobře i z projevů odpůrců tzv. pasivního odporu, kteří agitující pro účast českých poslanců v zákonodárných sborech, přestali se — ač jinak o sobě nadále prohlašovali, že jsou upřímnými státoprávníky — státního práva tolik dovolávat. Odstup od té podoby, v jaké program státního práva vytyčili na počátku šedesátých let předáci pozdějších staročechů, stával se tak u nich stále zřejmějším.

•

Lidové deklarantství vyšlo zklamáno z boje o českou deklaraci a fundamentálky. Jeho představitelé, jimž v průběhu prvních let následujícího de-

⁶ K. K o s í k, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, str. 204 a n.

⁷ Vedle Tobolkova díla srv. nejnověji i maketu *Přehledu*, str. 435 a n., kde je věc rovněž podrobně probrána; k označení „roztržka“ viz. dobovou brožuru dr. J a n K o r v í n (J. G r é g r), *O roztržce v národě českém*, Praha 1875.

setiletí spadly z očí poslední šupiny, počaly se definitivně rozcházet s oficiální linií české politiky. Proto na kořeny lidového deklarantství mohla navazovat jako jeho další etapa nová vyšší forma hnutí lidových vrstev: skutečně také právě do této doby a z velké části i do těchže souvislostí spadají u nás počátky dělnického hnutí organizovaného na zásadně nových ideových základech a principech.

Na počátku sedmdesátých let přerostly organizační i ideologické předpoklady dělnického hnutí na novou vyšší úroveň:⁸ dělnické hnutí, překonavši chleborádovskou epizodu, vymaňuje se z vlivů staročeské linie „Oulu“ a dostává se do zcela nového proudu, vyznačeného především pronikáním socialistických idejí do jeho řad; současně dochází k prvním kontaktům s dělnictvem ostatních národů žijících v Rakousku, zejména ovšem se sociálně demokratickou centrálou tvořící se zvolna ve Vídni a v českém pohraničí. V tomto organizačním a ideovém kvasu je ovšem ještě mnoho nejasného. Situace se komplikuje i postupující diferenciací v táboře českého měšťanstva. Mladé české dělnické hnutí je tak vystaveno nejednomu vlivu odtud a podléhá také vskutku na čas a v lecčems působení mladočeské politické agitace. V každém případě se však s konečnou platností uzavírá proces, kterým se dělnická třída v Čechách odlučuje i jako samostatně organizovaná politická síla s vlastními třídně politickými požadavky od ostatních vrstev a tříd českého národa.

Oddělování dělnického hnutí od ostatního národního hnutí spadá především do konce rozvinutého lidového deklarantství. Jím vyvrcholilo národní a demokratické hnutí, v něž vyústil boj za české vyrovnání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jako každý sociální jev byl i tento proces mnohostranný. Po ideové stránce jedním z jeho význačných rysů byl způsob, jakým rozvíjející se dělnické hnutí počalo reagovat na český státoprávní program a jakým jej počalo konfrontovat s vlastními třídně politickými požadavky až k zaujetí konečného stanoviska k němu jako k hlavní ideologické opoře české buržoasní politiky.

Byla to současně jedna ze stránek ideového osamostatnění českého dělnického hnutí. Její hlavní linie proběhly v Čechách v naznačeném období a v jistých směrech pokryly celé desetiletí sedmdesátých let. Význam této stránky vývoje českého dělnického hnutí v době jeho počátků byl dán i tím, že státoprávní program nebyl zdaleka ještě bezvýznamným. Ba právě naopak. Přes neúspěchy české státoprávní politiky a přes polemiky o taktice v dalším politickém boji, které počaly otrásat státoprávními formulacemi v jejich původní vypjaté podobě i mezi politiky českého měšťanstva, nebyl státoprávní program a jeho vliv na české veřejné mínění ještě zdaleka dotčen: široké vrstvy českého národa počaly sice procházet zklamáním

⁸ Š o l l e, *Ke vzniku*, str. 41 a n. a str. 68 a n.

z politiky vůdců, nikoliv však vždy zklamáním z programových východisek. Především česká maloburžoazie, drobní přímí výrobci a většina venkova stály pevně za státoprávním programem a jeho ideje měly také v řadách těchto vrstev svoji starou a nezměněnou ozvučnost.

Tím ovšem významnější byl rezervovaný, kritický a posléze přímo odmítavý postoj k státoprávnímu programu u prvních průkopníků dělnického hnutí. Šlo tak vskutku o významnou linii v procesu ideového osamostatnění českého dělnictva, jejíž skutečnou váhu lze měřit opravdu jen silou státoprávní ideologie a jejím ohlasem v české národní společnosti té doby.

Zásadního a v pravém slova smyslu klíčového postavení tu pak nabyla rozvíjející se *dělnická žurnalistika*, jejíž první nástup spadá právě k počátku sedmdesátých let. Byly to v první řadě stránky prvních dělnických novin a časopisů, na nichž se doslova odehrála tato etapa ideové emancipace českého dělnického hnutí.

Uvnitř tohoto rozvíjejícího se dělnického tisku z počátku sedmdesátých let měl pak nesporně nejdůležitější místo čtrnáctideník „*Dělnické listy*“. Na rozdíl od staršího „*Dělníka*“, u něhož šlo v podstatě o žurnalistickou exposituru staročeské strany, vzešly „*Dělnické listy*“ bezprostředně z deklarantského hnutí. Byl to známý tábor lidu na pankrácké pláni u Prahy, odkud vyšel popud založit a vydávat dělnický list.⁹ Zprvu ovšem jeho charakter nebyl vyhraněný. Mladočechům se podařilo prosadit do redakce známého českého novináře *Josefa Baráka*, který se snažil také dát novému listu mladočeskou orientaci. Opravdu také jeho první čísla nesla výrazné stopy tohoto úsilí.¹⁰

Postavení českého dělníka je tu líčeno jako specifické v jednom směru, totiž v jeho poměru k národu, z něhož vyšel. Proto také prý český dělník ve svém boji za zlepšení vlastního postavení má vždy směřovati „nejen ku prospěchu svému vlastnímu, nýbrž ku prospěchu celého národa svého“. Český dělník má tedy být vždy především Čechem a české dělnictvo prý bude také, jak to ostatně již i osvědčilo, stát při svém národu v boji za společná práva.

Po takovémto východisku ovšem sotva překvapí, že „*Dělnické listy*“ ve svém počátečním období stály za státoprávním programem ještě celkem bez výhrady. I tento jejich postoj nebyl však bez trhlin. Za zdánlivě pevnými a nekompromisními formulacemi bylo v něm zřejmě již mnoho umělého a chtěného, co mělo čelit opačným spontánním náladám dělnictva. Vy-

⁹ K. Kreibich, *Počátky českého dělnického tisku*, Praha 1951, str. 22.

¹⁰ Tamtéž; k problematice hodnocení Barákovy osoby srov. nejnověji J. Kořalka, *K některým problémům národní a národnostní otázky v českých zemích v období kapitalismu*, ČsČH. X. (1962), str. 381; vedle Baráka uplatňoval se v prvních číslech „*Dělnických listů*“ teoretickými úvahami i známý mladočeský předák E. m. T o n n e r (např. v č. 9, roč. 1, a na jiných místech).

plývá to dobře z úvodního prohlášení prvního čísla, kde se zdůrazňuje, že české dělnictvo již na mnoha táborech lidu dalo najevo, že přijímá celý národní a státoprávní program a že je prý přesvědčeno, že jen šťastným rozřešením otázek národních a státoprávních lze se „i jemu dosíci šťastného rozřešení otázky dělnické“;¹¹ naopak nemůže ani „konečné rozřešení otázky národní a státoprávní nésti jinak vydatné ovoce, než když uspokojeny budou všechny vrstvy obyvatelstva souměrným a spravedlivým způsobem na zásadách demokratických...“¹²

K těmto úvodním slovům prvního čísla „Dělnických listů“, jež předznamenávají linii listu v jeho prvním období pod šéfredaktorstvím Barákovým, není třeba toho opravdu mnoho dodávat. Úmysly jsou celkem zřejmé a jasné jsou i tendence odtud vyplývající. Zajímavější spíše je forma tohoto mladočeského pokusu o zachování a snad i eventuální rozšíření vlivu do dělnických vrstev. Šlo totiž v podstatě o pokus využít ještě při založení nového listu ilusí, které ovládaly široké vrstvy národa v období deklarantského hnutí: znovu se tu zdůrazňuje, že myšlenka spojení demokratisace veřejného života, ba dokonce samostatného řešení dělnické otázky, závisí prý — a v tom „Dělnické listy“ šly s pravou žurnalistickou troufalostí až za hranice i nejradikálnějších deklarantských projevů — na rozřešení státoprávního programu a jeho konkrétní realizace. Co však mohlo být ještě před nedávnem skutečně zápalnou ideou, ztratilo rychle na své přitažlivosti. V tom se zřejmě mladočeské vedení „Dělnických listů“ přepočítalo. Jeho postup nebyl ani tolik demagogií jako spíše pošetilostí, neboť široké vrstvy lidu měly na konci deklarantství již dost hesel a očekávaly spíše činy.

Proto také mladočeský pokus využít dědictví deklarantských táborů a falešným apelem na ně dosáhnout snad i ovládnutí nového časopisu a organizačního centra, které se kolem něho vytvářelo, poměrně brzo selhal. Obrat byl zpečetěn známým odchodem Barákovým z redakce,¹³ kterou naopak ovládla skupina dělnických novinářů a organizátorů, k níž náležel zejména známý průkopník dělnického hnutí J. B. Pecka-Strahovský.¹⁴ S Barákovým odchodem počala se obracet také linie listu a s celkovou změnou orientace proměnil se i postoj k státnímu právu. Obrat ovšem nenastal naráz. V mnohém nebyli ještě dostatečně ideově zralí ti, kdož jej připravovali. Rovněž i značná síla přirozeně vlastenecké složky, jež byla vždy se státoprávním programem spojena a jež také vysvětlovala jeho

¹¹ *Dělnické listy*. Časopis politický, poučný a zábavný pro dělnictvo československé, roč. I. (1872) — č. 1 (5. 1. 1872): redakční článek „*Naše úloha*“.

¹² Tamtéž.

¹³ Číslem 17 I. ročníku přestal být Barák vydavatelem; v dotčeném čísle uveřejnil ještě prohlášení, kde mimo jiné praví: „... jsem pevně přesvědčen, že jako dosud zůstanete vždy věrni praporu národnímu...“; k tomu viz Kreibich, l. c., str. 25.

¹⁴ Kreibich, l. c., str. 25; Tobolka, l. c. III., Praha 1934, str. 308.

poměrně silný ohlas za všech okolností v širokých vrstvách, působily, že obrat se neuskutečnil hned okázalým odmítnutím státoprávního programu. Tak hotová ideová východiska prvních průkopníků ani být nemohla.

Odpor k státoprávnímu programu prosazoval se proto nejprve odhalováním toho, jak třídní interesy jsou české buržoasii bližší než veškeré státoprávnictví, jak titíž mistři a podnikatelé, kteří si hrají na státoprávní koryfeje, dovedou, jde-li o jejich podnikatelské zájmy, obracet se s prosbou o potlačení hrozících dělnických stávek na téhož místodržitele, který proslul brutálním postupem proti všemu českému.¹⁵ To ovšem byla daleko účinnější řeč než rozsáhlé úvahy. Této naprosto konkrétně vedené propagandě také dělnictvo a lidové vrstvy rozuměly daleko lépe a její působení bylo také účinnější než abstraktní odmítání doktrín.

Konkrétní postoj odhalující skutečný stav věcí a snažící se informovat hmatatelným a přesvědčivým způsobem byl tak nejlepší zbraní organisujícího se dělnického hnutí i v poměru k otázkám státoprávního boje a jeho programového odůvodnění. Takovýmto elementárním, ale naprosto názorným způsobem snažili se Pecka a jeho druhové odlišit dělnické stanovisko od buržoasně národního: instruktivním způsobem usilovali především ukázat na třídně sociální rozvrstvení národa a na zájmy a vůdčí interesy jednotlivých tříd a skupin. V řadě úvah, které byly tímto směrem namířeny¹⁶ a které samy o sobě představují velmi zajímavé doklady toho, jak se v českém prostředí na počátku sedmdesátých let vyhraňovalo a formulovalo politické uvědomění proletariátu, přicházejí pochopitelně na přetřes i otázky dělnického poměru k státnímu právu, a to již mnohde daleko zásadněji a principiálněji, než v lokálkách informujících o skutečných událostech.

Poprvé se tu pak ozývá myšlenka, jež měla v následujících letech a v různých obměnách hrát v dělnickém poměru k státoprávnímu programu rozhodující roli: státoprávní program se posuzuje v souvislosti s požadavkem politického zrovnoprávnění dělnické třídy. V jistém smyslu vrací se tedy i zde deklarantské myšlenky ovšem nikoliv v kladném spojení, jež by očekávalo od státoprávního programu rozřešení této otázky, nýbrž naopak obě věci se staví vlastně proti sobě a státoprávní program se počíná posuzovat z hlediska vyhlídek dělnické třídy, což je v souladu s tím, jak se

¹⁵ *Dělnické listy*, roč. I., č. 19, str. 182: „Státoprávní oposlice našich „pánů mistrů“, [k tomu K r e i b i c h, l. c., str. 24, nejnověji i chrestomatii „Dokumenty . . .“, str. 235 a n.]; dále srv. č. 20 — feuilleton, ve kterém píše šifra „D a l i b o r“ „veřejné psaní“ F. Triftrunkovi.

¹⁶ Jako příklad možno uvést v č. 17, roč. I. (tedy v čísle, jímž se Barák vzdal šéfredaktorství) článek „Klerikalismus a demokracie v Čechách“, v č. 23 téhož ročníku stať „O rozdělení klubu českých poslanců“; dále roč. II., č. 7 „Vlastenectví, kapitalismus a dělnictvo“ a články mající již otevřeně za cíl propagovat ideje socialistické (např. č. 8 a 9 téhož ročníku: „Socialismus a demokracie“, „Za myšlenkou sociální demokracie“).

požadavek politického zrovnoprávnění stal osou dělnického programu v rámci celého Rakouska.

Jsou to trpká slova, jež praví, že dělníci se k státoprávní opozici ani nesmějí počítat, nemajíce volebního práva. Zároveň však proniká i tu již vědomí vlastní váhy a ceny: vždyť právě tyto bezprávné a trpné masy dovedly teprve dát opozici skutečného důrazu, bez něhož se nemohla obejít.¹⁷

I když tedy ani po opanování redakce „Dělnických listů“ pozdějšími vůdci dělnického hnutí organizovaného na podkladě socialistického učení nedochází k přímému odmítnutí státoprávní ideologie,¹⁸ přece jen důležitý zvrat nastává: jestliže v deklarantském hnutí spojovaly masy živelně svoje požadavky s českým státoprávnictvím, mělo vystoupení Peckovo a jeho druhů ten smysl, že ukázalo na skutečné rozložení sociálních sil a obracelo dělnictvo k tomu, aby usilovalo o dosažení vlastních cílů nezávisle na čemkoliv.

Peckovo vystoupení dostalo však v důsledku následujících událostí jen přechodný ráz. Nebylo ovšem v žádném směru epizodou; naopak jeho význam byl trvalý. Když pak po neudělfelském sjezdu došlo k opětovnému posílení mladočeských vlivů v redakci „Dělnických listů“,¹⁹ počalo se navazovat ovšem znovu na mladočeská stanoviska i v poměru ke státnímu právu. Určitou dobu se však vliv starých názorů přece jen udržel a lze tak čísti: „že lid pracující“ z toho málo mítí bude, „kdyby ihned zítra bylo české státní právo uznáno“ a že dělníci dobře vědí, „co stojí v deklaraci a článcích fundamentálních“, že i potom zůstanou tím, čím jsou, totiž „opovrhovanou třídou lidu“.²⁰ Přesto ani v této souvislosti nebylo státní právo zásadně zamítáno. Poukazovalo se však s opětovaným důrazem na to, že dělnictvo tvoří v celkové konstelaci jeden z rozhodujících bodů: třebaže nemůže aktivně zasahovat do parlamentního života, je přece vydatnou pomocí, když „lid pracující“ souhlasí s těmi, kteří tento boj ve skutečnosti vedou; také kdyby bylo možno, píší dále „Dělnické listy“, aby se ve Vídni nadáli, že dělnictvo užije svého hlasovacího práva ve prospěch ústavy, dosáhli by prý dělníci brzo svého.²¹

Nová orientace listu obracející se zpět směrem mladočeským, počala proto také podchycovat právě to, co bylo na tomto stanovisku vlastně největším krokem vpřed v získávání vlastního poměru k státoprávnímu programu

¹⁷ *Dělnické listy*, roč. I., č. 17, „Klerikalismus a demokracie v Čechách“: „My, dělníci čeští, nenáležíme až dosud proto k státoprávní opozici, že se k ní počítati nesmíme ...“; k tomu i Kreibich, l. c., str. 25.

¹⁸ Tamtéž: „... Dělník český ... ve vzácných chvílkách též několika slovy smí se přihlásiti k státoprávní opozici; však platnými skutky na díle tom pomáhati mu není posud dovoleno ...“

¹⁹ Kreibich, l. c., str. 27.

²⁰ *Dělnické listy*, roč. III., č. 3 (8. 2. 1874): úvodník „Stůjme na stráž!“.

²¹ Tamtéž.

a co úzce souviselo s tím, jak v českém dělnictvu rostlo vědomí, že dělnictvo tvoří samostatnou a mocnou sílu politického a veřejného života. Jakmile tedy začíná nová infiltrace mladočeských idejí, znovu se také — a snad ještě více než dříve — zdůrazňuje, že dělnictvo je součástí národního celku a že každý dělník je členem velké rodiny, kterou tvoří národ; a jelikož pak vlast českého národa se nedomohla dosud postavení, které jí přísluší, je třeba, aby svatý národní a státoprávní boj spojil všechny uvědomělé Čechy.²²

Tak se ovšem „Dělnické listy“ dostaly v podstatě tam, odkud vyšly: opravdu se pak také hovoří v jejich sloupcích až do přechodného zániku listu jen o tom, že národní požadavky jsou cílem všech vrstev národa.

Prvé období „Dělnických listů“ ilustruje tak dobře, jak ideové osamostatnění dělnického hnutí nebylo i v poměru k státoprávním představám lehkou a snadnou věcí: k přímému a otevřenému odmítnutí se tu také ani nedospělo. Překážky, jež se kladly v cestu tomuto emancipačnímu procesu, nebyly však inspirovány jen z mladočeské strany. Tak jednoduchou situace zdaleka nebyla. Mladočeský vliv byl jen nejzřejmější a mladočeši také pro svůj radikalismus, jak bude o tom příležitost ještě níže hovořit v jiné souvislosti, měli v jistém smyslu možnost jej více uplatnit než jejich staročeští konkurenti. Ani ti však nechtěli zůstat pozadu. Kromě toho měli za sebou poměrně dlouhou tradici v tomto směru, která přes rychlý rozklad chleborádovského pokusu přece jen ještě nepřestávala působit. Staročeši také i po tomto svém neúspěchu nepouštěli ze zřetele dělnické hnutí a nelze jim upřít, že si v některých směrech počínali dokonce lépe než jejich mladočeští odpůrci. Na rozdíl od nich se totiž snažili ukazovat, že dělnickou otázku posuzují samostatně, jak to mělo dokumentovat i vydávání zvláštních listů — „Dělníka“ a „Dělnických novin“.²³ V nich udržovali staročeši rozhodující vliv. Nebylo to bez významu, neboť zmíněný tisk nepostrádal zdaleka čtenářů, jak na to ostatně ukazují i četné polemiky „Dělnických listů“ na adresu „Dělnických novin“.²⁴ „Dělnické noviny“ hlásaly pak v podstatě státoprávní ideologii v jejím staročeském přístřihu beze změny.

Svým způsobem významnější než tyto pokusy působit přímo na dělnické hnutí byly určité přesuny, ke kterým došlo v politickém programu tábora české buržoasie, a které svým obsahem ukazují jasně na to, že šlo o snahu

²² *Dělnické listy*, roč. III., č. 13 (3. 7. 1874): „Postavení dělnictva v národě“; také Kreibich (l. c., str. 27) klade k tomuto datu obrat směrem k mladočeské linii.

²³ K orientaci obojích novin Kreibich, l. c., str. 20—21; tam i k úloze Peckově.

²⁴ Např. *Dělnické listy*, roč. I., č. 18 (20. 9. 1872) — úvodník „O nynějším ruchu v dělnictvu československém“ a „Demokracie a křesťanství“; roč. III., č. 10 a 11 — dopis Václ. Žižkovi, vydavateli „Dělnických novin“.

podchytit rozvíjející se dělnické hnutí a sledovat ovšem kromě toho i vlastní politické cíle, dané namnoze rozpory uvnitř buržoasie samotné. Byli to v první řadě staročeši, kteří usilovali o tuto orientaci. Autoritu buržoasního státoprávního pokoušeli se upevnit především tím, že po volební reformě, již byly zavedeny v r. 1873 přímé volby do říšské rady a která také citelně vedle nich samých postihla i ostatní konservativní a federalistické skupiny, snažili se orientovat se na prosazení dalších změn ve volebním právu. Šlo ovšem o změny, jež měly pomoci znovu do sedla konservativcům, kteří vskutku pak také dočasně agitovali pro rozšíření volebního práva.²⁵

Mezi dělnictvem mělo tomuto politickému postupu zajistit úspěch soustavné obracení pozornosti k sociálním otázkám. Proti liberálům, kteří zprvu přehlíželi i demagogické využívání sociálních opatření, zdůrazňovala se naopak jejich potřeba. Skutečně také jeden z bezprostředních tvůrců pokusu o české vyrovnání, známý národohospodářský teoretik Schäffle, nejen že se otevřeně hlásil k sociálnímu reformismu, nýbrž požíval i určitou dobu pověst autority v řadách dělnického hnutí.²⁶

Liberální křídlo české buržoasie nedávalo si však tak velkou práci s tím, aby zajišťovalo neotřesitelnost státoprávní ideologie. Snažilo se naopak zapůsobit zdůrazňováním své pokrokovosti a pokrokářskou demagogií v nejširším a nejvlastnějším slova smyslu. Činnost mladočechů byla v tomto směru vskutku více než aktivní. Jejich základní tón kladl hlavní důraz na vypjatý buržoasní liberalismus,²⁷ pod jehož praporem se halasně táhlo do boje proti přežitkům feudalismu, proti domnělým či skutečným privilegiím šlechty, a zejména i proti církevní podobě náboženství,²⁸ a v tom ovšem na

²⁵ Jisté náběhy ke snaze využít reformistických hesel se objevují již u nejkonservativnější opozice, která se zformovala proti vládě německých liberálů v proslulou „stranu práva“; šlo ovšem o ultrapravou kritiku, jež by byla ráda poválila s vládou i konstitučně liberální principy prosincovky. Odráží to současná brožurová publicistika např. práce V. Weisse - Starkenfelse aj.; k otevřeně protikonstitučnímu stanovisku viz i brožuru „*Oesterreichs Rettung*“ od A. Orosze de Balásfalva vydanou v Bratislavě 1873. — V Čechách nejvýrazněji vyjadřoval tyto tendence ve staročeské straně její přední ideolog Jakub Malý. Nejlepším dokladem v tomto směru je jeho brožura „*Gedanken über die Lösung der socialen Frage*“, Praha 1873. Ukazují se zde přednosti panovnického absolutismu a současně se obhajuje všeobecné volební právo. Souhlasně se Malý zmiňuje i o požadavcích dělnictva, jemuž je prý nutno vyhovět již z opatrnosti, aby bylo odvráceno nebezpečí sociální revoluce; srv. dále i *Dělnické listy*, roč. II., č. 3 [7. 1. 1873], kde se dává najevo radostně škodolibé uspokojení nad tím, že staročeské orgány „*Pokrok*“ a „*Politik*“, píší pro zavedení všeobecného volebního práva.

²⁶ Ještě v *Dělnických listech* v jejich druhém období, roč. II., č. 23 (3. 9. 1879) vyjadřuje to úvodník „*Marné snahy*“, kde Schäffle je citován spolu s Marxem (!).

²⁷ Toto stanovisko formulovala souhrnně poměrně nejlépe opět brožurová literatura zvl. práce Edv. Grégra, Em. Tonnera a projevy K. Sladkovského; značný význam měl i mladočeský Český demokratický spolek, o jehož schůzích dělnický tisk čas od času referoval.

²⁸ Velkou polemiku v duchu Bauerovy a Straussovy kritiky bible vyvolal se staročechy, jejichž jménem odpovídal V. Brandl, v r. 1873 Alfons Šťastný, který se

prvém místě proti katolické církvi, kde vítanou příležitostí k agitaci poskytoval současný vatikánský koncil. Pro mladočechy bylo typickým, že celou tuto výzbroj, jež jinak náležela obecně radikálnímu buržoasnímu liberalismu, promísili výraznou nacionalistickou složkou, v níž opět příznačnými byly argumentace pomocí historických odkazů k národní minulosti a jejím pokrokovým tradicím. V tomto smyslu přispěla na příklad mladočeská ideologie opravdu mnoho k popularisaci husitského revolučního hnutí. Mladočeský ideologický proud pokoušel se tak dát českému buržoasnímu nacionalismu pokrokový a demokratický ráz a působit pomocí něho vskutku na nejširší vrstvy národa s nadějí, že z této pozice bude možno ovlivnit i dělnické hnutí.²⁹

Jako celek podporovali v první polovině sedmdesátých let mladočeši státoprávní program,³⁰ ač byl mezi jejich předáky ne jeden z těch, kdož na počátku předchozího desetiletí zachovávali naopak k tehdy novému státnímu právu značnou rezervu. Stopy toho se počaly ostatně projevovat i v naznačené době, a to především v polemice kolem politické taktiky, jež tehdy buržoasní tábor zcela ovládla: vedle historického práva objevuje se tu stále častěji již apel na právo přirozené.³¹

Zatím co staročeši ve své snaze působit na lidové vrstvy zdůrazňovali sociální reformismus a spolu s ostatními konservativci, sázejícími rovněž na „zaostalý venkov“, i potřebu široké volební reformy, mělo mladočeské pokrokářství právě v poměru k této otázce citelnou slabinu. Mladočeši byli v tomto směru velmi opatrnými a byli ochotni podporovat v podstatě jen rozšíření volebního práva ve prospěch maloburžoasie, což ovšem oslabovalo jejich pozici a odhalovalo skutečnou tvář mladočeské pokrokářské demagogie. Naopak dělnickému hnutí bylo tak usnadněno odrážet mladočeský ideologický nápor.³² Současně však požadavek volební reformy, jež tvořil úhelný kámen dělnického politického programu, počal působit i proti

tehdy hlásil k mladočechům; oficiální stanovisko mladočeské strany bylo ovšem jiné a vycházelo z běžného liberálního poměru k těmto otázkám — srv. zejm. E. d. Grégra, *Slovo o poměrech našich*, Praha 1874.

²⁹ Sám za sebe hovoří úryvek z brožury E. d. Grégra, *K objasnění našich domácích sporů*, Praha 1874, str. 9: „... Bývají ovšem také strany v státu, jichžto účelem není blaho státu a prospěch národa ... Strany takové mohou ve státě velmi nebezpečnými býti, ba mohou uvrhnouti stát do záhuby. Takové strany jsou na příklad takzvaná strana ultramontánní a strana socialistická ...“; jinak je celá brožura laděna poměrně smířlivým tónem k staročechům a odráží nepochybně vliv rozvoje dělnického hnutí kolem neuděrfelského sjezdu.

³⁰ Tamtéž, str. 25—27.

³¹ Tamtéž.

³² Např. kritika Sladkovského návrhu na opravu volebního řádu do zemského sněmu českého v *Budoucnosti*, roč. II., č. 10 (20. 5. 1875) — soc. pol. přehled; podobně ilustruje tento postoj kritika L. Zápotockého adresovaná stanovisku E. d. Grégra v otázce zrušení školního — roč. V., č. 20 (23. 10. 1878); konečně viz i *Dělnické listy* II., č. 19 (2. 7. 1880), str. 51—52 (Kocanský).

staročeskému státoprávníctví, ač staročeši se snažili jinak, omezení ovšem svým konservativním stanoviskem, jej podporovat. S kladným postojem k reformě počala být v dělnických očích neslučitelnou politická abstinence, neboť podle mínění dělnictva nahrávala odpůrcům reformy znevažováním volebního práva a parlametního života vůbec. To byly ovšem myšlenky, jež se uplatnily až v druhé polovině sedmdesátých let. V polovině desetiletí se zatím tento vývoj připravoval. Z programu volební reformy se však stávala zvolna platforma pro kritiku buržoasního státoprávníctví, ať již v jeho klasické konservativně staročeské podobě či v jeho spojení s mladočeským radikálním odvarem.

Skupina dělnických žurnalistů a organisátorů dělnického hnutí, k níž náležel zejména J. B. Pecka, snažila se po svém odchodu z redakce „Dělnických listů“ prosadit nový kurs i v poměru k státoprávnímu programu. Nový list, „*Budoucnost*“,³³ který se stal její tribunou, počal s ostrou a odmítavou agitací proti státnímu právu. Především bylo odloženo veškeré váhavé tápání, jímž se vyznačovala ještě linie „Dělnických listů“ v jejich prvním období: rozpaky nad tím, zda a do jaké míry se snad mohou dělníci počítat k státoprávní opozici, byly odhozeny stranou.

Státní právo počalo být odhalováno jako ideový podklad měšťanského politického programu bez jakýchkoliv skrupulí. Tak napadaly se především nehledanými slovy jeho přední dokumenty: deklarace a fundamentálky. Stránky a sloupce „*Budoucnosti*“ byly zaměřeny v prvé řadě k tomu, aby širokým vrstvám „dělného lidu“ bylo ukázáno, že státoprávní boj není jeho věcí a že z eventuálního uskutečnění státoprávních požadavků mu nekyne žádná naděje na změnu jeho vlastního sociálního postavení. Hlavním cílem propagandistické práce „*Budoucnosti*“ bylo tak zúčtovat se státním právem, ať již v jeho konkrétních podobách, jak je ztělesňovaly deklarace a fundamentálky, či v obecných formulacích, ne tak vyhraněného typu.³⁴ Pravda,

³³ Š o l l e, *Ke vzniku*, str. 95.

³⁴ *Budoucnost*, roč. I., č. 4 (19. 11. 1874) [soc. pol. přehled]: „... V žádném národě neprováděla se taková politická komedie jako u nás. To se udělala deklarace a lidu se namluvilo, že jen ta jej spasí a proto ten stálý křik: sláva deklaraci! Když se vidělo, že by lid té deklaraci se mohl kouknout na kloub, spustil celý žurnalistický orchestr našich pantatínek: Deklarace nestála za nic! Ať žijí fundamentální články ...“; roč. II., č. 3 (3. 2. 1875) [soc. pol. přehled] — Komedie národních našich „výtečníků“, „spasitelů“ a „otců národa“: „... Proto jste chtěli, aby lid horlil jen pro státní právo české a zas jen proň, aby k větší moci Vám dopomohl, by lépe jste jej mohli karabáčnickovat a jemu spílat? Poznali jsme to Vaše státní právo v deklaraci a fundamentálkách a nyní konečně jste se nám objevili co úplní krutí despotové, co zarytí zpátečníci, nášlapníci jezovitů, co lidé již nejsou hodní poctivého jména ...“.

můžeme i tu ještě občas čísti slova, která jako by se vracela k ilusím dřívějších let.³⁵ Celkový ráz je však již jiný a vyznívá také nekompromisně jinak: proniká tu tak jasné poznání, že podstatou českého státního práva je buržoasní liberalismus a s novým varovným důrazem se poukazuje na sílu lidových mas. Vcelku jsou to již zcela jinak propracované myšlenky než úvahy o tom, že dělnictvo vlastně ani nesmí náležet k státoprávní opozici, jak o tom psali ještě „Dělnické listy“ ve svém prvním období. Tím také odpadá již zcela nebezpečí, které mohla ještě přivodit linie „Dělnických listů“: tam přesto, že šlo o kritický poměr k státnímu právu, mohl převážít nezájem, pochopitelný u věci, která byla líčena jako něco, co dělnictvo ani vyznávat nesmí a nemůže. „Budoucnost“ naopak se tomuto nebezpečí již vyhnula: státní právo bylo sice ostře odmítáno, současně však nebyla podceňována jeho úloha jako činitele v politickém životě českého národa.

Linie „Budoucnosti“ nebyla ničím jiným než pokusem o aplikaci myšlenek *břevnovského programu*, jak jej vytyčil ustavující sjezd české sociální demokracie 7. dubna 1878.³⁶ „Budoucnost“ klesla cestu důslednému odmítání státoprávního programu, který stále platil za oficiální program české politiky. I v tomto smyslu přimyká se její ideologický vliv k *břevnovskému sjezdu* a podílí se tak na jeho zásadním významu pro novodobý vývoj českého národa.

Zásadní odpor k státoprávnímu programu, který „Budoucnost“ zahájila, nemohl však být na jejích stránkách rozvinut natolik, aby byla postižena skutečně celá složitá mnohotvárnost, s níž ovlivňoval státoprávní program a ideje z něho přímo či nepřímo odvozované český politický život. Definitivně byl pak jakýkoliv pokus o to znemožněn tím, že „Budoucnost“ počala být doslova drcena zabavovací persekucí. Jelikož její stránky byly stále okleštěnější a jelikož na nich nebylo možno již téměř nic otevřeně říci, počalo se žurnalistické centrum zvolna přenášet do *obnovených „Dělnických listů“*.³⁷ V nich došlo pak skutečně k dalšímu rozvedení zásadních linií, které v poměru k státoprávnímu programu vytyčila „Budoucnost“. Obnovené „Dělnické listy“ představují tak jakési závěrečné vyznění té stránky ideového vývoje českého dělnického hnutí, jež znamenala konečné vyhranění jeho odporu k státoprávnímu programu. Toto závěrečné vyznění nebylo však prosto problematických rysů. I v tom je příklad „Dělnických listů“ z druhého období jejich existence dostatečně názorný: odmítání

³⁵ *Budoucnost*, roč. II., č. 7 (1. 4. 1875): „... dokud v zařizení státním vůbec a v státním právu českém zvlášť není uskutečněna myšlenka ctností veškerého člověčenstva, dotud slouží ono jen ku prospěchu kastám, třídám privilegovaným ...“.

³⁶ Š o l l e, *Ke vzniku*, str. 116, srv. i J. H a v r á n e k, *K ideovým kořenům břevnovského programu z roku 1878*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia*, III. (1958), č. 1–2, str. 43.

³⁷ K r e i b i c h, l. c., str. 29, T o b o l k a, l. c., III., str. 313.

státoprávního programu, jež se vyhraňuje v řadách českého dělnictva spolu se vznikem jeho první politické strany, prosazuje se zároveň do nových souvislostí, daných existencí mnohonárodnostního Rakouska a nezbytností řešit v jeho rámci národnostní otázku.

V konkrétní podobě uplatňuje se na stránkách obnovených „Dělnických listů“ především myšlenka, že státní právo je kořenem pasivní politiky. Ta je pak současně odsuzována jako prázdné velkopanské gesto, jímž se odhazuje něco, po čem široké vrstvy lidu touží a po čem prahnou — totiž účast na politickém životě.³⁸ Znovu se tu ozývají obvinění, proč pokus o české vyrovnání nebyl spojen s požadavkem radikální demokratisace veškerého života.³⁹ Státní právo je pak odmítáno i samo o sobě jako instituce vysloveně středověké povahy, jež svou podstatou kotví plně v minulosti; nepředstavuje také nic jiného než obnovení třídní diferenciacce společnosti přímo na feudálním základě a jako takovýto přežitek nemůže být nikdy realizováno.⁴⁰

Současně se však v obnovených „Dělnických listech“ uplatňují i myšlenky jiné: státní právo v nich není tak brskně zamítáno a naopak je prezentováno jako něco, co může i tak sloužit — a to zejména vedle tzv. práva přirozeného — v. boji za uskutečnění českých požadavků proti národnostnímu útlaku.⁴¹ Je to zřejmý důsledek zpětného vlivu mladočechů, k němuž dochází na konci sedmdesátých let, kdy vrcholí boj o taktiku mezi buržoasními stranami a kdy spolu s novými říšskými volbami jde o to podporovat mladočechy jako odpůrce abstenenčního postupu.

Mladočeši v té době mají ostatně za sebou i další vývoj ve svém poměru k státoprávnímu programu: jejich poměr k němu není již bez výhrad a ne-

³⁸ *Dělnické listy*, roč. I., č. 1 (12. 10. 1877) fejetón „Všeobecné právo hlasovací“: nepřátelé všeobec. voleb. práva prý tvrdí — „Jak můžeme dát maloživnostníkům a dělníkům vůbec práva hlasovacího, když takzvaná vzdělaná třída tropí si šašky z parlamentního života?“, roč. II., č. 13 (2. 4. 1879) úvodník: „... a co dělají zástupcové českého lidu? Nic! Anebo jen ostudu! Zástupcové českého lidu nemají kdy jít do říšské rady, by tam pomohli tvořit zákony na ochranu práce, zákon proti lichvě ...“, č. 14 (16. 4. 1879) nejlapidárněji v Peckově článku: „Toto historické právo bylo příčinou, že jsme se do dnešního dne ničeho nedomohli, ona konservativní strana slepě na něm lpí“, dále i v č. 17 a ještě na jiných místech.

³⁹ K tomu ještě fejetón č. 1, roč. I. (12. 10. 1877): „... Chceme dokázat, že kdyby při vyrovnání byli hájili páni vůdcové lidu práva naše, byli bychom dnešního dne požívali to, na co můžeme ještě hezkou dobu čekat ...“, v dalším pak ještě řeč o „dělnickém osvědčení“, jež mělo být vtěleno do fundamentálek.

⁴⁰ *Dělnické listy*, roč. II., č. 14 (16. 4. 1879) Peckův úvodník: „Obě strany hájíce historické právo české, hájí zřízení, jež dnes nikdy provést se nedá, neboť historické právo české spočívá na základech středověkého zřízení státního, kde známy byly pouze dvě kasty národa: páni a otroci ...“.

⁴¹ *Dělnické listy*, roč. II., č. 19 (2. 7. 1879) — Politické rozjímání; č. 21 (6. 8. 1879) — Politické rozjímání — hovoří se tu sice o revoluci, v argumentaci jsou však jasné stopy mladočeské brožurové publicistiky a jejího pojetí pasivního odporu (E d v. G r é g r, K objasnění našich domácích sporů, str. 27 a n.).

chybí v něm ani i přímé odmítání. Nedlouho před tím našel tento mladočeský odpor ke státnímu právu mluvčího v samotném Ed. Grégrovi, z jehož pera pochází i známá a mnohokrát citovaná věta, že české státní právo bez potřebné politické síly, která by mu dodala důrazu, nemá větší ceny než „fajfka tabáku“.⁴² Současně pak počali mladočeši zdůrazňovat i program tzv. práva přirozeného,⁴³ což na sklonku sedmdesátých let znamenalo nepochybně i reakci na dělnické hnutí, zejména na jeho první náběhy k řešení národnostní otázky.

Skutečně také program tzv. přirozeného práva, který vycházel v podstatě z myšlenky sebeurčení národa, měl k dělnickému internacionalismu blíže než státní právo ztělesňující buržoasní nacionalismus. Zároveň tím však vytvářelo mladočeské pojetí národního sebeurčení i podmínky k dalšímu vnikání buržoasního a zvláště pak maloburžoasního nacionalismu do dělnického hnutí.

Vznik první dělnické strany v Čechách vytvořil tedy kromě jiných důsledků i předpoklady pro to, aby se české dělnictvo vymanilo z vlivu státoprávního programu. Dověšení této významné skutečnosti vyplnilo období navazující bezprostředně na národní a demokratické hnutí, jež doprovázelo v Čechách boje o tzv. české vyrovnání. Uvážíme-li sílu této vlny, nesené právě ideami státoprávního boje, i když je široké vrstvy národa vykládaly po svém a tak vlastně překračovaly jejich rámec, pochopíme snad nejlépe, jak velký význam mělo oproštění se od těchto představ, jež znamenaly ve své době skutečnou kvintesenci nacionálního cítění českého měšťanstva. Proto je třeba vyznačit v sedmdesátých letech v českém dělnickém hnutí zejména tuto stránku jeho ideového vývoje, která vedla k odmítnutí státoprávního programu a která v celkovém pohledu představuje výrazný rys onoho procesu, jímž se formuloval samostatný ideový svět českého dělnictva a jeho třídní vědomí. A naopak třeba zdůraznit, že to byl nesnadný úkol, neboť státoprávní ideologie nebyla dlouho ještě mrtvou literou, hrajíc zejména mezi drobným českým měšťanstvem a živnostníky, právě tak jako na venkově, nemalou úlohu. Tím spíše je možno jen ještě jednou podtrhnout význam tohoto ideového boje, k němuž sáhli jeho nositelé vlastně hned nazítří po deklarantském hnutí.

⁴² Ed v. Grégr, *Naše politika. Otevřený list panu dru. Fr. L. Riegrovi*, 2. vyd., Praha 1878, str. 10—11.

⁴³ Ed v. Grégr, *K objasnění*, str. 25, *Naše politika*, str. 12.